

A volt szocialista országok könyvtárai a megváltozott körülmények között

Tanulmányok a könyvszektorról. A háttér

1990 vége és 1992 eleje között az angol kormány a *Know-How Fund for East and Central Europe* (Kelet- és közép-európai Know-How Alapítvány) révén támogatta a lengyel, magyar, csehszlovák, bolgár és román "könyvszektor"-ral foglalkozó tanulmányosorozat elkészítését. A tanulmányok célja teljes elemzést adni a helyzetről, annak egész keresztmetszetéről, kezdve a rendelkezésre álló nyersanyagokkal, a nyomtatáson, kiadáson és terjesztésen át, a könyvtárak és más szervezetek által nyújtott tájékoztatásig. Az egyes tanulmányokat az International Book Development Ltd. gondozta. A könyvszektorral foglalkozó tanulmányok főként, de nem kizárólag az oktatással és a kutatással foglalkoztak. Feladatuk volt – azonkívül, hogy a jelenlegi helyzetről hű képet adjanak – olyan ajánlások kidolgozása, amelyek elősegítik a kormánypolitika kialakítását, és lehetővé tenni a kormányzerveknek, hogy – ha kívánják – kapcsolatba kerülhessenek azokkal a főbb támogató csatornákkal, amelyek hajlandók a könyvszektor fejlesztése érdekében befektetéseket eszközölni.

A tanulmányok eddigi eredményei változatosak. A Cseh és Szlovák Köztársaság kivételével mindegyik országban utólagos konferenciákat tartottak velük kapcsolatban. Magyarországon 1991 augusztusában elhatározták, hogy kölcsönt kérnek a *Világbank*tól, amelynek nagy részét a felsőoktatási könyvtárak ellátására fordítanák. A kérés teljesítése még előkészületi szakaszban van. Romániában a Világbank és a kormány nagyszabású tervet készít elő az oktatási szektorban, és ehhez felhasználják a könyvszektorral foglalkozó tanulmány ajánlásait. Arra számítanak, hogy az első kölcsönből jut majd az iskolai tankönyvek támogatására, az utána következő második kölcsön pedig valószínűleg a felsőoktatás és a kutatás igényelt fogja szolgálni. Lengyelországban élénk vita folyik hasonló módszerek alkalmazásáról. Bulgáriában a dolgok még kevésbé előrehaladott stádiumban vannak, de a könyvszektorral foglalkozó tanulmányt ott is felhasználják annak az oktatási tervnek előkészületei közben, amelyet esetleg a Világbank és egyéb szervezetek közösen finanszíroznak majd.

Az alábbiakban ismertetett elemzés és a levont következtetések túlnyomórészt azokon a tapasztalatokon alapulnak, amelyeket a könyvszektor tanulmányozása során a Cseh és Szlovák Köztársaság, valamint Románia könyvtáraival és tájékoztatási intézményeivel foglalkozó team tagjaként szereztem.

Ezeket azonban megerősítik azok a beszámolók, amelyeket *Julie Carpenter* és *Ivor Kemp* készítettek magyarországi, lengyelországi és bulgáriai tapasztalataikról.

Az idő rövidsége miatt elkerülhetetlenül szükség van több általánosításra. Az mégis kitűnik, hogy a változás tempója, jellege és szakaszai az egyes vizsgált országokban lényegesen eltérőek. Hasonlóképpen nagy különbségek vannak az oktatás, kutatás és az információellátás fejlesztésének országos elvei és céljai tekintetében is.

A kutatási információk kínálatának és keresletének változásai

A kelet-közép-európai volt szocialista országokban 1989 óta a kormányzati módszerekben és elvekben, a közigazgatás szerkezetében, valamint a gazdasági és társadalmi körülményekben bekövetkezett óriási változások nagy hatást gyakorolnak ezen országok és utódaik kutatási szervezetére, igazgatására, pénzgazdálkodására és a kutatások tartalmára.

A korábbi, központosított rendszer idején az állam igen nagy kutatási szervezetet tartott fenn, amelyet az információszolgáltatás szigorúan szabályozott, hierarchikus rendszerei segítettek. Például Csehszlovákiában és Romániában a "tudományos dolgozók" összlétszáma megközelítette a 260 000 főt. Az e szervezet számára könyvtári és információs szolgáltatásokat nyújtókat nagy vonalakban négy kategóriába lehet sorolni:

1. A szakminisztériumok irányítása alatt álló, mezőgazdasági, egészségügyi és ipari alkalmazott kutatásokat végző intézeteket és állami vállalatokat támogató könyvtárak és információs központok. A csehszlovák tudományos, műszaki és közgazdasági információs rendszer például kb. 2000 információs egységet számlált, habár sok közülük természetesen kicsi volt, és nem hatékony. E hálózatokat olykor egyetlen központi minisztérium és/vagy bizonyos központi intézmények "módszertani irányítása" alá helyezték.

2. A tudományos akadémia könyvtárai és információs központjai, amelyek főként "tisztá", vagyis "alapkutatással" foglalkoztak.

3. Az úgynevezett "közérdekű kutatások"-kat szolgáló könyvtárak, közöttük a nemzeti könyvtár. Például Csehszlovákiában a regionális "állami tudományos" könyvtárak. Ezek bár nyilvánosak, fo-

lyamatosan egyetemi könyvtári szolgáltatásokat pótló feladatokat láttak el a helyi egyetemek számára. Régebben egyes esetekben egyetemekhez tartoztak, és némelyiket még most is "egyetemi könyvtár"-nak nevezik, holott nem az egyetemek, hanem a művelődési vagy közvetlenül az oktatási minisztérium irányítása alá tartoztak.

4. Az egyetemek keretében működő könyvtárak gyakran fejletlenek és szétforgácsoltak, elsősorban a tankönyvek és jegyzetek kiszolgáltatását látják el; részben a 3. kategóriába tartozók létezésének következményeként. Bár egyes országokban erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy e hálózatokat a könyvtárak jogilag szabályozott "egységes rendszereinek" kifejlesztésével ésszerűsítsék, a tények azt mutatják, hogy egyrészt a párhuzamos és kettős tevékenység, másrészt a felhasználók iránti felelősség hiánya súlyos hibákként jelentkeztek. A nyugati forrásokból pl. online módon szerzett információk rendszerint egy vagy két központi szervezetten keresztül érkeztek.

A szabad piac hatásai

A szabad piac felé való elmozdulás és a régi politikai irányító struktúrák összeomlása 1989-től kezdődően nagy befolyást gyakorolt a könyvtárakra és információs szervezetekre. A legfontosabb következmények közé tartoztak az alábbiak:

1. Erőteljes nyomás a fentebb ismertetett, központilag irányított, hierarchikus információs rendszerek és hálózatok felbomlasztására annak következtében, hogy

- ▶ fokozódott a decentralizáció és az intézményi autonómia,
- ▶ a kormányzati támogatás csökkenése vagy megvonása sok intézmény privatizációjához, fúziójához vagy megszűnéséhez vezetett,
- ▶ egyes információs hálózatok a régi politikai struktúrákhoz ideológiailag kapcsolódtak,
- ▶ nyilvánvalóvá vált a sok kisebb információs egység fenntartási költségei és hatékonysága közötti aránytalanság, hasznosságuk pedig kétséggé vált.

2. A kutatótevékenység egyetemekre és felsőoktatási intézményekre történő áttelepülésének érdekében erőteljes irányzat bontakozott ki, a nagyobb tudományos szabadságból, valamint a tanulás és kutatás egymást megtermékenyítő kölcsönhatásából fakadó előnyök kihasználása végett.

3. Elmozdulás történt a szerződésen alapuló rendszerek irányába a kutatási támogatások megszerzése érdekében, erről országos tanácsok vagy bizottságok döntöttek, amelyek figyelmüket az országos prioritást élvező területekre összpontosították, és irányították a még meglévő kutatási támogatásért folyó versenget.

4. Rendkívül megnövekedett az igény a nemzetközi, különösen a nyugati forrásokból származó információk iránt. Ezt az igényt az a törekvés ösztönzi,

hogy hozzájussanak mindahhoz, ami a múltban – pénzügyi vagy ideológiai okokból – hozzáférhetetlen volt, továbbá az a szükséglet, hogy bekapcsolódhassanak a világméretű és regionális piacgazdaságba. Ez összefügg az információs igények tematikai átalakulásával: a hangsúly az "újonnan felszabadult" társadalomtudományokra (politika, történelem, vallás) helyeződött át, illetve arra, hogy behozzák hátrányukat az alkalmazott és a műszaki tudományokban. További igények irányulnak a piacgazdasági és a vele kapcsolatos szakismeretekre; a belső piacot és az exportot kitevő termékek és szolgáltatások K+F-jét (kutatás és fejlesztés) támogató információkra, pl. a kereskedelmi információk előírásaira, a szabadalmakra és a szabványokra; a külföldi piacokat és a potenciális külföldi vállalatokat megismertető információkra stb. E területek közül soknak igényeit a hazai szerzői gárda, a könyvkiadás és az információ-előállítás továbbra sem tudja kielégíteni.

5. Olyan oktatási célú reformok szükségességének elismerése, amelyek nagyobb hangsúlyt helyeznek majd az egyéni igényeknek megfelelő tanulásra és kutatásra, és amelyek szorosan összefüggnek a friss információkhoz való nagyobb mértékű és szabadabb hozzáféréssel.

A könyvtárak és az információs szolgálatok válasza

A könyvtárak és információs szolgálatok alkalmazhatóságát e változások szükségleteinek és igényeinek kielégítésére jelenleg igen sok tényező korlátozza.

A legnyilvánvalóbb és legsúlyosabb probléma talán a könyvtárak és információs szolgálatok krónikus "alultápláltsága" valamennyi nem ellenszolgáltatásból finanszírozott területen. Ez sok év óta mindenütt érezhető probléma volt, de drámai módon súlyosbodott az 1970-es évek közepe óta, 1989 óta pedig a belföldi árképzés inflációja és a külföldi valuta megszerzésének nehézségei tovább fokozták a költségvetési gondokat. Annak ellenére, hogy a legtöbb nagykönyvtár megmaradt pénzeszközeit a legfontosabb nyugati folyóiratok előfizetésére koncentrálták, ezeknek az előfizetéseknek a száma 1974 és 1989 között 33–66%-ra csökkent, és azóta is csökken tovább. A hazai és az egykori szocialista országokból származó források beáramlása ugyancsak megcsappant vagy megszűnt. A könyvtári állomány minősége egy idő óta tehát megromlott. Most, amikor a könyvtárakat új szakterületek anyagával kell ellátni, és amikor a nemzetközi információs forrásokhoz való fokozottabb hozzáférés mindennél fontosabb volna, a pénzügyi helyzet igen kritikussá vált. 1989 óta a kormányok a rendkívüli gazdasági gondok közepette már nem voltak képesek országuk átmeneti időszakában a könyvtári prioritásokhoz szükséges forrásokról gondoskodni.

A kormányok előtt – úgy látszik – nincs más lehetőség, mint megvárni a gazdasági fellendülés bekövetkezését, mielőtt a könyvtárak és az információellátás újjáélesztésére befektetéseket eszközölnék (habár kétséges, vajon bekövetkezik-e a fellendülés jobb információellátás nélkül), vagy valamilyen átcsoportosítással módosítani a könyvek és az információ előállítására fordított támogatást az intézmények költségvetésében, vagy pedig külföldi segínyt kérni a könyvtári információs szolgáltatások megjavításához szükséges befektetések céljára, hogy ily módon segítsék az átmenet folyamatát. A Világbank már kifejezésre juttatta, hogy e téren érdekelt a kormányok támogatásában.

Nem kétséges, hogy a nyugat-európai színvonalat megközelítő beszerzés és információellátás finanszírozásához valóban igen nagy összegekre volna szükség. Például a Cseh és Szlovák Köztársaságban az egyetemeken esetében a becsült szükséges évi összeg – ha az Egyesült Királyság egy hallgatóra jutó költségének 70%-át vesszük alapul (figyelembe véve az alacsonyabb árakat) – 27 millió USA-dollárra rúgna. Romániában jelenleg az egy hallgatóra jutó beszerzési kiadás nem több, mint az Egyesült Királyságban erre fordított össze 5%-a.

Szükséges tehát, hogy a szóban forgó államok az országos prioritásokra koncentrálnak a kiadásokat elfogadható szinten tartásuk. Az egyetemeken kívüli, államilag fenntartott kutatóintézetek számára feltétlenül szükséges kidolgozni elfogadható információellátási pénzügyi előírást. Ez vagy a kutatószemélyzet létszámától függhet (egy főre jutó összeg), vagy lehet állandó nagyságú, esetleg a kutatási szerződések összegének bizonyos százaléka. Szükséges lehet a többi európai országban követett gyakorlat további vizsgálata is. Meg kell állapítani továbbá, melyek azok a könyvtárak és információs központok, amelyek az ország számára kulcsfontosságú, tovább már nem gyengíthető "magnak" tekintendők.

A magánvállalkozások megjelenését az információs szférában, és azt, hogy alkalmassá váljanak saját vagy más szervezetek K + F, piaci információs stb. igényeinek kielégítésére, az induláskor a rendkívül nehéz piaci viszonyok akadályozzák.

A hardver és a szoftver beszerzéséhez, az adatbázisok használatához, valamint a távközlési eszközök-höz szükséges beruházandó tőke az egyik probléma, a csökkenő gazdasági kereslet a másik. A kormányok politikai válasza komoly hatást gyakorolhat az információkat szolgáltató piac élénkítésére. A számításba vehető esetleges intézkedések:

- ▶ az információt támogató tudatos politika – bőkezű kutatási kormánysszerződések az üzleti vállalkozásoknak,
- ▶ az információs technikai befektetések ösztönzése.

A könyvtárakban és az információs szférában a korábbi központosított, tervegazdálkodási rendszereket még nem váltotta fel a modern követelményeknek megfelelő távlati tervezési mechanizmus. Sok kulcsfontosságú probléma ténylegesen csak hatékony,

országos és helyi szintű távlati tervezéssel oldható meg.

Felelősség és elszámolási kötelezettség

A könyvtári szolgáltatások – természetesen – számadással tartoznak megbízóiknak és használóiknak. Egyes országokban már megindult az a folyamat, amely a nagyobb könyvtárakat azoknak a minisztériumoknak (pl. a művelődési minisztériumnak) és intézményeknek (pl. az egyetemeknek) irányítása alá helyezi át vagy helyezi vissza, amelyek szolgáltatásaikat leginkább igénybe veszik. Más esetekben viszont számos gond megoldhatatlan, például az, milyenek legyenek a nemzeti könyvtárak, a központi akadémiai könyvtárak és a nagyobb "közművelődési kutatókönyvtárak" (pl. a bukaresti Központi Egyetemi Könyvtár) által követett irányelvek és szolgáltatásaik. Most, a jelek szerint, bizonyos esetekben a könyvtárak párhuzamos szolgáltatásokat kínálnak, és versengenek a gyér állami forrásokért.

Kétszeresen fontos az információs szektor szükségleteit képviselni tudó testületeknek és mechanizmusoknak a kialakulása, tekintettel az életbe léptetni tervezett, rendkívül nagy számú új törvényre. Több országban nagy munkát fektettek be az új könyvtári törvények kidolgozásába, és sokat vitáztak ezek jellegéről, pl. arról, kiterjedjenek-e valamennyi könyvtárra, vagy csupán egy típusra, ti. a közművelődési könyvtárakra koncentráljanak. Nyilvánvaló azonban, hogy más, általánosabb törvények (pl. a tudományos kutatási törvény, az oktatási törvény és a helyi közigazgatási törvények) hasonló vagy még nagyobb hatást gyakorolnak a könyvtári és az információs ellátásra. Szükség van olyan képviselőtestületekre, amelyek részt vesznek a törvényalkotás, a tervezés és a megvitatás folyamataiban. Gondolni kell az országos könyvtári és információs tanácsok megalakítására, hogy kidolgozzák a távlati terveket a közös beszerzési elvek, az állományfejlesztés, az erőforrások közös felhasználása és a hálózatépítés terén. A helyi szintű szakmai testületek kidolgozhatják a helyi információs terveket, amelyek segítségével meghatározható, miképpen lehet egy-egy város vagy régió egyesített könyvtári és információs forrásait a leghatékonyabban felhasználni.

Az elszámoltatás jelenlegi hiányosságai miatt, és mivel az egyetemeken számára nem lesz könnyű rövid idő alatt teljesen kifejleszteni saját könyvtáraikat, bizonyára szükséges lesz létrehozni olyan egyeztető és ellenőrző mechanizmusokat, amelyek lehetővé teszik, hogy az egyik minisztérium felügyelete alá tartozó könyvtár egy másik országos vagy helyi szintű főhatóság alá tartozó intézmény számára is rendelkezésre bocsáthassa szolgáltatásait. Az ilyen mechanizmusok képessé teszik a kutatóintézeteket arra, hogy felbecsüljék, érdemes-e kifejleszteni saját szolgáltatásaikat, vagy külső állami, illetve magán-szektorhoz tartozó szolgáltatásokat vegyenek-e igénybe.

Az erőforrások megosztása

Az országos ráfordítások optimalizálása és a költséges külföldi beszerzések felesleges párhuzamosságainak minimumra csökkentése a belátható jövőben is fontos marad. A kelet-közép-európai könyvtárak számára nem ismeretlenek az erőforrások közös felhasználására szolgáló rendszerek. Igen jól oldották meg a külföldi folyóiratok korlátozott számú beszerzését, a külföldi kiadványok országos központi cédulakatalógusainak vezetését, a könyvtárközi kölcsönzési rendszereket. Közismert tény, hogy az országban megtalálható dokumentumok esetében a kielégített kérések aránya 90%, noha nyugati mércével mérve a készlet szegényes.

A nemzetközi dokumentumok iránti kérések mennyisége azonban a külföldi csere hiánya miatt erősen korlátozott maradt. Csehszlovákia 1989-ben hivatalos csatornákon mindössze 14 495 dokumentumot kért idegen országból.

Nyilvánvaló, hogy fokozni kell az erőforrások közös felhasználásának hatékonyságát. Ennek alapvető feltételei:

- ▶ automatizált katalógusokkal működő adatbázisok kifejlesztése;
- ▶ ezek hatékony hozzáférhetővé tétele online módszerrel, az állami adathálózatok révén, az egyetemi hálózatok segítségével vagy CD-ROM útján;
- ▶ a dokumentumszállító rendszerek tökéletesítése a másolási és távközlési lehetőségek (fénymásolás, fax stb.) fejlesztésével, hogy ne legyen szükség az eredeti dokumentumok postai továbbítására;
- ▶ takarékos eljárások továbbfejlesztése annak érdekében, hogy a nem kölcsönző könyvtáraknak ne kelljen teljesen saját költségvetésükre szorítkozniuk szolgáltatásaikban, ami még tovább ronthatná a helyzetüket.

Meg kell vizsgálni az országos dokumentumellátó központok létrehozásának ügyét, szemben a megosztott szakkönyvtári hálózatok fejlesztésével, és a költségeket gondosan fel kell mérni.

Továbbra is életbevágóan fontos forrás marad a nemzetközi adatbázisokhoz online vagy CD-ROM-on való hozzáférés (ami korábban csak központi csatornán volt lehetséges), valamint a tengerentúli dokumentumellátó szolgáltatások igénybevétele. E tevékenységek finanszírozásának szükségességét a leghelyesebb úgy tekinteni, mint ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy nemzetközi forrásokból folyamatosan pénzügyi befektetéseket lehessen szerezni.

Beszerzési politika

1989-ig a nagykönyvtárak beszerzései erősen függtek a viszonylag nagy számú hazai kiadvány köteles példányaitól, vagy a támogatott áron történő vásárlásoktól, és a szocialista blokk államaival, de nyugati intézményekkel is folytatott cserétől.

1989-től a volt szocialista országokban gazdasági okok miatt összeomlott a tudományos és a kutatással foglalkozó irodalom kiadása. Ez, valamint a magas postai költségek fokozatosan szétzilálták a csere útján történő beszerzési rendszert, és kérdésessé tették, kifizetődő-e fenntartani a cserével foglalkozó, nagy létszámú részlegeket.

Az 1989 óta keletkezett számtalan kis magánkiadó közül sok nem tud a kötelespéldány-törvény rendelkezéseiről, vagy nem hajlandó eleget tenni nekik. Az arányok szakterülettől függően változnak ugyan, de a keresett műveknek akár 90%-a külföldi – általában angol, német vagy francia – forrásokból szerezhető be.

Ennek pénzügyi kihatásairól már szóltunk. A súlyos nehézségek valószínűleg továbbra sem szűnnek meg, habár várható, hogy a hazai tudományos könyvkiadás és az információ-előállítás újjászületik, és egyes szakterületeken valamivel nagyobb mértékben elégíti majd ki az igényeket.

A külföldi könyvek és folyóiratok beszerzésével és szélesítésével korábban állami tulajdonban lévő és támogatott importvállalatok foglalkoztak, és ezek ellenőrizték a valutához való hozzájutást. Ezek a vállalatok egyre inkább ki vannak téve a piaci erők hatásának és a privatizációnak, és mind nehezebben képesek megfelelően kiszolgálni a könyvtárakat.

Az intézmények most fokozottabb mértékben jutnak hozzá közvetlenül konvertibilis fizetőeszközök-höz a kialakuló piaci valutaárfolyamon, és ez lehetővé teszi majd számukra, hogy alaposan "körülnézzenek", és a legjobb könyv- és folyóirat-beszerzési megállapodásokat kössék meg, még akkor is, ha jelenlegi pénzeszközök értéke csekély.

Ez feltételezi a külföldi exportálók közvetlen igénybevetését: ilyen módszerrel a folyóirat-előfizetésben akár 30%-os megtakarítás is elérhető. A beszerzéssel foglalkozó könyvtárosoknak – különösen a kisebb intézményekben és a távoli vidékeken – azonban nincs gyakorlatuk abban, miképpen lehet felhasználni az ilyen külföldi szállítókat, hogyan kell velük megállapodni.

Bibliográfiai információk

Valamivel nehezebb lett a megjelent kiadványokra vonatkozó *bibliográfiai információkhoz való hozzáférés* is. Az online, a CD-ROM vagy a számítógéppel nyomtatott bibliográfiai információs szolgáltatások előfizetési költségei korlátozták a nemzetközi kiadási és információs eredmények megismerését. Nem jutottak hozzá a könyvtárak sok könyv- és folyóiratexporttal foglalkozó vállalkozás bibliográfiai szolgáltatásaihoz sem.

A hazai nemzeti bibliográfiák és indexelő adatbázisok készítését akadályozták az átfogó kötelespéldány-rendeletek kidolgozásának problémái, a számítógépes nyomtatás költségei, és az ilyen források elektronikus formában történő előállításával kap-

csolatos nehézségek. A bibliográfiai információk üzleti forrásainak állandósult formái még nem jöttek létre; a kiadók még nem szoktak hozzá eléggé, hogy termékeiket a könyvtárak számára forgalmazzák, a jó és részletes bibliográfiai jegyzékeket közlő irodalmi és természettudományi folyóiratok száma – ismét csak gazdasági okok miatt – csekély, és ami van, ritkán jelenik meg.

Várható, hogy e szolgáltatások kialakulnak majd, amint a kiadási és az információs piac stabilizálódik. Addig is érdemes lenne eldönteni, vajon a bibliográfiai információ túlnyomó része átengedhető-e a kereskedelmi szférának, vagy ha nem, milyen országos vagy állami célkitűzésekkel és tevékenységekkel lehetne segíteni a könyvtári anyag kiválasztását, katalogizálását és dokumentumokkal való ellátását.

Helyhiány

Az épületek és a férőhely hiánya súlyos gond a könyvtárak és az információs szolgálatok fejlesztésében. Az országok többségében az elmúlt 30–40 évben nem vagy alig készült könyvtári célra tervezett épület. Egyes országokban az egyházi vagy a magántulajdon visszaállítása újabb fenyegetést jelent a könyvtárak számára. A nagykönyvtárak sok telephelyre forgácsolódnak szét, ami előnytelen a szolgáltatásoknak a használókhoz való eljuttatása szempontjából. A raktározási körülmények többnyire rosszak, minden ország nemzeti könyvtári állományában sok millió könyv és dokumentum halmozódik fel, és a kutatási anyag pótolhatatlan része feldolgozatlanul és hozzáférhetetlenül egyre pusztul a könyvtári konzerválás jól ismert nehézségei miatt.

Mindezekre nem lesz könnyű megoldást találni. Első lépésként teljes felmérést kellene készíteni valamennyi országban az egyetemi és szakkönyvtárak épületeiről és férőhelyéről. Az összegyűjtött információk alapján kell azután meghatározni, milyen megoldási kombinációktól várható leginkább, hogy elfogadható áron javítanak a helyzeten. A főbb lehetőségek a következők:

- ▶ új épület,
- ▶ a meglévő épületek tatarozása és jobb felhasználása,
- ▶ férőhely és szolgáltatások szerzése más, meglévő könyvtárakkal kötött egyezmények segítségével az intézmények számára,
- ▶ beszerzési együttműködés és az erőforrásokat közösen hasznosító politika,
- ▶ új állománykezelési irányelvek.

Állománybővítés vagy csökkentés

Az állománykezelés sok könyvtárban kulcsfontosságú kérdés. A könyvtárak a múltban hozzászoktak az állandó állománybővítési politikához. A nagyság bizonyos értelemben a "teljesítmény" egyik

mérőeszköze volt. A kevésbé használt anyag kivonását sokkal kisebb arányban hajtották végre, mint Nyugaton. Ez hozzájárult az épülettel és a férőhellyel kapcsolatos már említett problémákhoz.

Megfontolásra ajánlott intézkedések:

- ▶ radikális programok az elavult és kevésbé használt anyag kivonására,
- ▶ kapcsolatfelvétel a nemzetközi antikvár és könyvtári piacokkal a széles körű érdeklődésre számot tartó többes példányok eladása céljából,
- ▶ tömegméretben alkalmazható konzerváló technikák és módszerek elsajátítása a megmaradt anyag gyors feldolgozása és adatbázissá alakítása érdekében,
- ▶ állandóságot vagy kismértékű növekedést előíró elvek elfogadása az állomány egészére vonatkozóan.

Szabadpolc

Ezek az elvek szoros kapcsolatban állnak a könyvtári szolgáltatások formájának kialakításával, főképp a "zárt hozzáférés" kérdésével, vagyis a kelet-közép-európai könyvtári szervezet "klasszikus" módszerével, amikor a könyvtári anyagnak akár a 90%-át is a használó csak katalógus segítségével tekintheti át, fizikai valóságában pedig a könyvtári személyzet keresheti elő a raktárból. A nyugati könyvtárakkal összehasonlítva az ellentét természetesen roppant nagy: az Egyesült Királyság egyetemi könyvtáraiban álló polcoknak mindössze 9,8%-a (középtérték) "zárt hozzáférésű". A "zárt polc" hívei azzal érvelnek, hogy a nagymértékű katalógushasználat bátorít az információ igénybevételére. Másrészt azonban a jelek szerint a "böngészés" hiánya éppen ellentétes következményekkel jár a kiszolgálási időt, a katalógusgondozási munka intenzitását és az információszerezési hatékonyság terén mutatókhoz viszonyított veszteséget illetően.

Nyilvánvaló, hogy a helyhiány miatt a "szabadpolc" irányába tett minden komolyabb elmozdulás csak fokozatos lehet. Időközben két irányban igen kívánatos az előrelépés:

- ▶ az OPAC (Online Public Access Catalogue = online közönségkatalógus) kezdetleges változatának rendelkezésre bocsátása, hogy megkönnyítse az információhoz jutást a "zárt polcos" környezetben;
- ▶ a kölcsönzésnek és az anyag könyvtáron kívüli használatának tökéletesítése, hogy csökkentsék az olvasótermi férőhelyek iránti igényt.

Technikai újítások

Már utaltam az információs technika fejlesztésének és a könyvtári automatizálásnak a szükségességére. Ezt elméletileg a legtöbb országban már

megértették, de alkalmazása terén sokéves az elmaradás a Nyugat mögött.

A legfőbb probléma pénzügyi volt, továbbá abból a politikai kényszerűségből eredt, hogy a célnak meg nem felelő hardvert és szoftvert kellett használni. Az utóbbi időben nagy találatossággal és hozzáértéssel fejlesztik tovább a CDS/ISIS rendszert, amelyet az UNESCO térítésmentesen bocsátott rendelkezésre.

A legutóbbi elemzés szerint nem látszik valószínűnek, hogy a CDS/ISIS országos szinten ki tudja majd elégíteni a modern könyvtári adatbázissal és hálózattal szemben támasztott igényeket.

Pozitívan értékelhető viszont, hogy számos országban már megindult a munka az egyetemi kutatási hálózatok kifejlesztésére, többnyire az EARN-nel vagy más nemzetközi hálózatokkal karöltve. Már rendszeresen működnek a távközlésben az országos nyilvános adathálózatok, habár csupán remélni lehet, hogy a magas árak használatukat nem korlátozzák a bankokra és a pénzügy területére.

A könyvtárak és az információs szolgálatok nem engedhetik meg maguknak mindezen információs technikák és automatizálási módszerek bevezetését, bármennyire kívánatosnak tekintik is őket. Ezért fontos, hogy távlati tervezési mechanizmusokat dolgozzanak ki, hogy meghatározzák az információs technika optimális és megvalósítható fejlesztésének útját, és az ország erőforrásait a lehető legjobban használják fel. E tekintetben hasznos volna, ha a nagykönyvtárak, valamint a szakmai információs szervezetek és intézmények minden országban információs technikai tervezőcsoportot hoznának létre.

A könyvtárak és az információs szektor elsődleges információs technikai igényei az érintett országok többségében az alábbiak lehetnek:

- ▶ jobb hozzáférési lehetőség a kulcsfontosságú bibliográfiai adatbázisokhoz, akár online módszerrel, akár CD-ROM-on;
- ▶ hosszú távú egyezmények adatbázis-hálózati és elosztási programokról, amelyek takarékosan és hatékonyan segítik az erőforrások optimális megosztását az egyetemi és szakkönyvtárak között, a minimumra csökkentik a felesleges többszörös beszerzéseket, elsősorban a drága külföldi könyvek és folyóiratok esetében, és megkönnyítik a könyvtárközi kölcsönzést és másolatkészítést;
- ▶ online közönségkatalógusok (OPAC) bevezetése a nagykönyvtárakban;
- ▶ megfelelő sokszorosító és kommunikációs berendezések fokozottabb mértékű alkalmazása, hogy lehetővé váljon nagyobb mennyiségű dokumentum továbbítása – gyorsabban és megfelelőbb formában.

Képzés és továbbképzés

Az említett változások eléréséhez elengedhetetlen a *szakmai képzés és továbbképzés*. A legtöbb országban már létező egyetemi, valamint a szak- és műszaki iskolai szintű, szabályszerű oktatási és továbbképzési tervek továbbfejlesztését valószínűleg meg fogja előzni az információs szektor jövőbeli személyzeti szükségleteinek további tanulmányozása és nagyobb megértése.

Valószínű, hogy a továbbképzésnek szélesebb alapú információs jártasságot kell nyújtania ahhoz, hogy könnyebben alkalmazkodjék a munkalehetőségekhez. Nyilvánvalóan igen fontos az idegen nyelvekben való jártasság.

A felső és a középszintű vezetői továbbképzésben természetesen szükség van tengerentúli tanulmányutak és rövid tanfolyamok olyan összehangolt programjára, amely a hangsúlyt a következő speciális vezetői ismeretekre helyezi:

- ▶ szolgáltatási marketing,
- ▶ pénzügyi és készletgazdálkodás,
- ▶ személyzeti politikai és létszámgazdálkodás,
- ▶ az információs technika alkalmazása,
- ▶ az erőforrások közös hasznosításának stratégiái,
- ▶ hosszú távú információtervezés országos és helyi szinten,
- ▶ nemzetközi beszerzés és dokumentumellátó rendszerek.

E téren a szakmai egyesületek növekvő szerepének is nagy hatása lehet. Az említettek közül sokban segíthet a nemzetközi együttműködés és a kétoldalú segítségnyújtás.

Következtetések

A kelet-közép-európai egyetemi és szakkönyvtárak, valamint az információs szektor kulcsfontosságú fejlesztési és beruházási szükségletei jelentősek, összköltségük az elkövetkező öt évben több százmillió dollárra rúg.

Nagy szükség van arra, hogy a kormányokat rávegyék: biztosítsák a megfelelő prioritást a szektort segítő beruházásoknak és politikának, akár a meglévő forrásokból, akár külső szervezetektől nyert pénzügyi eszközök felhasználásával. Ez kulcsfontosságú kérdés. Ahhoz, hogy akár csak részben is megvalósuljon, a kormányokat meg kell győzni arról, hogy ezeknek a könyvtáraknak a *tevékenysége és a megfelelő információellátás elengedhetetlen nemzeti céljaink eléréséhez, a világgpiaci fennmaradáshoz, és a demokratikus társadalom sikeres megvalósításához.*